

HENRIK MARSTAL

Gamle rammer, nye måder?

En undersøgelse af sangbogens institutionelle status
i Danmark i det tidlige 21. århundrede

*Det er givet, at vi skal synge, men det står
åbent, hvilken klang sangen skal have.*
– Brinth et al. 2007, 27

*Mange af de nye salmer brager igennem i disse år. Samtidig har
en lang række populære pop- og rockmusikere [...] vist stor
interesse for at videreudvikle den stærke tradition for dansk
fællessang, ofte med tydelige kristne referencer i teksterne.
Hvis dansk salmesangstradition skal bevares og udvikles
fremover, er koblingen til den rytmiske musik afgørende.*
– Hans Raun Iversen [Henriksen 2014]

Indledning

Formålet med denne artikel er at undersøge en række af de forhold, der karakteriserer sangbogen som institution herhjemme i det tidlige 21. århundrede. Betegnelsen sangbog er her anvendt som fællesbetegnelse for antologier eller sangværker, der indeholder tekst og/eller melodi til et antal sange (eller salmer, viser etc.), og hvor melodien for nyere sangbøgers vedkommende er forsynet med tilhørende becifringer. Der ved udgøres en sangbog af et kurateret repertoire, samtidig med at bogen er defineret ved den løbende anvendelse eller aktivering af dette repertoire forstået som en praksis (Sass Bak 1993; se også Marstal 2006, 58-59).

Med afsæt i en analyse af *Den Danske Salmebog* og *Højskolesangbogen* forstået som de to formodentlig mest institutionaliserede sangbøger i fællessangens danske historie¹ vil jeg foretage en undersøgelse af *Kirkesangbogen* fra 2017 (Nøjgaard et al. (red.) 2017a). På den baggrund vil jeg fremlægge en række hypoteser om dens potentielle institutionalisering som en konkretisering af, hvordan også nye sangbøger kan have en dynamisk indvirkning på sangbogsfeltet. Det vil ske ud fra en generel antagelse om, at fællessangskulturen i de kommende årtier vil kunne være mere inkluderende og mangfoldig i sine anvendelsesmuligheder, såfremt også andre sangbøger end *Den*

1 Hvor intet andet er anført, refererer jeg i artiklen til de seneste udgaver af henholdsvis *Den Danske Salmebog* (2003) og *Højskolesangbogen* (2006, 18. udgave). Hvad angår førstnævnte, benytter jeg mig af den officielle stavemåde – hvor alle tre ord i titlen er stavet med stort.

Danske Salmebog og *Højskolesangbogen* kunne blive betragtet som særligt definerende for sangbogsinstitutionen. Den institutionelle dominans, som disse to bøger gennem generationer har haft, endda i en gunstig synergi med hinanden, er der dog selvfølgelig al mulig grund til at anerkende som en afgørende forudsætning for, at fællessangstraditionen i Danmark op gennem 1900-tallet og frem til i dag har kunnet stå så stærkt, som det er tilfældet. Derfor er min hensigt heller ikke at stille spørgsmål ved værdien af de to 'store' sangbøger som udtryk for "et nationalt erindringsfællesskab" (Tamm 2016, 70), ej heller ved deres virkningshistoriske betydning eller deres repertoiremæssige kvaliteter. Derimod sætter jeg i artiklen fokus på, hvilke konsekvenser det har haft for den nyere sangbogstradition, at de to bøger har været så dominerende. Salgstallene til de to bøger siger ikke så lidt om denne dominans, idet tallene også medregner nyindkøb fra fx kirker og højskoler, som har slidt de tidligere indkøbte eksemplarer op: Siden udgivelsen i 2003 har de forskellige udgaver af *Den Danske Salmebog* solgt omkring 975.000 eksemplarer, og siden udgivelsen af den seneste udgave af *Højskolesangbogen* i 2006 har den solgt omkring 400.000 eksemplarer.²

Ideen med *Kirkesangbogen*, som er et ikke-autoriseret supplement til *Den Danske Salmebog*, har været at definere et bud på en tredje vej mellem netop *Salmebogen* og *Højskolesangbogen*.³ At jeg benytter denne bog som case, skyldes ikke kun dens aktualitet, men også at jeg selv har været medredaktør på bogen, som blev udgivet, nogle måneder før arbejdet med denne artikel blev påbegyndt. Det er derfor et af artiklens formål at redegøre for de bagvedliggende motiver for bogens tilblivelse, udformning og repertoiremæssige positionering, samtidig med at jeg vil sætte den ind i et sangbogs-historisk og fællessangskulturelt perspektiv. Denne kombination af et redaktørmæssigt insider- eller *emic*-perspektiv og et forskningsmæssigt outsider- eller *etic*-perspektiv er et metodisk greb,⁴ som gør det muligt at kunne begribe bogen desto mere indgående. Som forskningsmæssig positionering kan dette greb derfor etablere en særlig synergi, der er i tråd med den tilgang, som antropologen Barbara Tedlock har formuleret i titlen på en artikel fra *Journal of Anthropological Research*: "From participant observation to the observation of participation" (Tedlock 1991, citeret efter Bruford 2018, 7) – det vil sige: iagttage sin egen og andres deltagelse i et givet forløb og vel at mærke benytte denne indsigt til at forstå sin egen praksis metodisk.⁵

2 Ifølge hhv. Bibelselskabet og Højskolernes Hus, oktober 2018.

3 Det fremgår af det interne kommissorium for *Kirkesangbogen*, som redaktion og forlag i fællesskab udarbejdede i juni 2014 som fundament for fondsansøgninger til projektet. Bogen havde dengang arbejdstitlen *Nye sange og salmer*. Redaktionens medlemmer var sognepræst, ph.d. Rasmus Nøjgaard (fmd.), professor emerita Inge Marstal (næstfmd.), sognepræst og stiftskonsulent Helene Dam samt undertegnede.

4 Begrebsparret *emic/etic* blev introduceret i 1967 af lingvisten og antropologen Kenneth L. Pike som to former for feltstudier, hvor førstnævnte angiver et subjekt/deltager-perspektiv, mens sidstnævnte angiver et betragter-perspektiv. De to perspektiver er ikke gensidigt udelukkende, men kan derimod supplere hinanden.

5 Uagtet denne synergi er jeg opmærksom på den risiko, som denne metode indebærer: at den kommer til at fremstå som blot et videnskabeligt alibi for at promovere *Kirkesangbogen* og/eller dens redaktion. Min motivation har dog mere at gøre med ønsket om at undersøge sangbogsbegrebets institutionelle status med en aktuel case som anledning end med ønsket om promovring. Derfor har jeg under udarbejdelsen af artiklen også haft særlig opmærksomhed på at navigere mellem *emic/etic*-positionerne, sådan at de hver især undervejs er benyttet mest hensigtsmæssigt – alene eller i fællesskab.

På grund af det institutionelle fokus beskæftiger artiklen sig ikke med sangbøgernes konkret tekstligt-musikalske indhold, men begynder med en analyse af sangbogsinstitutionens særkender. Dernæst fremlægger jeg en række kriterier for, hvordan sangbogen kan opfattes som institutionel. Endvidere foretager jeg en sammenligning af *Den Danske Salmebog* og *Højskolesangbogen* forstået som sangbogsinstitutionens historisk set mest markante delinstitutioner. Undervejs begrunder jeg, hvordan de to bøger både modsiger, kompletterer og interagerer med hinanden. I forbindelse hermed undersøger jeg intentionerne med *Kirkesangbogen* og giver en række bud på, hvordan den potentielt kan udfordre de to andre børs institutionelle status.

Sangbogen som institution: en begrebsafklaring

Begrebet institution er traditionelt blevet opfattet både ret løst og ret forskelligt (DiMaggio og Powell 1991, 1), og det har flere divergerende betydninger. Jeg vil her følge Andrew Edgars socialvidenskabelige definition af det som "a regular and continuously repeated social practice." (Edgar og Sedgwick (red.) 1999, 194) I denne sammenhæng forstår jeg altså en hvilken som helst sangbog som en institution, hvis den har etableret sig i kraft af kombinationen af den kulturelt-historiske betydningsramme, som den manifesterer, og af den praktiske anvendelse af den som et afgrænset repertoire og som musikalsk-lyrisk brugsgenstand. En sangbog kan altså være af institutionaliserende karakter, når dens repertoire formår at etablere en kulturel-historisk forbindelse til den pågældende institution, som den anvendes i (fx 'højskole', 'hjem', 'kirke', 'forening' eller 'folkeskole'), og når dette repertoire rent faktisk bliver anvendt på kontinuerlig basis i hverdagslige eller på anden vis gængse situationer relateret til fællessang, solosang, læsning af sangbogens tekster eller instrumental afspilning af melodierne.

I sin blotte eksistens er enhver sangbogudgivelse i aktiv anvendelse *per se* en institution i kraft af såvel de brugsfællesskaber, der knytter sig til den, som de særlige receptionshistoriske forhold, der over tid giver den sin kulturelle, æstetiske og værdimæssige status. Sangbøger kan især opnå en sådan status, når de refererer til, hvad der kunne kaldes institutionaliserende sociale sfærer (fx kirke- eller højskoleverdenen), og når de i kraft af deres anvendelse skaber kontakt til de særlige forestillede fællesskaber (Anderson 1983) – såsom en menighed, en familie eller en skole – som disse sfærer refererer til. Således kan fx anvendelsen af *De små synger* mellem forældre og børn i sig selv være en bekræftelse på hjemmets institutionelle sociale sfære, og det desto mere, hvis den pågældende sangbogs repertoire i forvejen er bredt anerkendt som egnet for denne sfæres praksis. At der kan være tale om en nærmest reciprok relation mellem en konkret sangbog og den bagvedliggende institution, er her karakteristisk: Sangbogen definerer undertiden den institution, den repræsenterer – og omvendt udtrykker den pågældende institution sig på sin side igennem den.

Sangbogsbetegnelsen er tæt knyttet til fællessangstraditionen, som især siden 1800-tallet har spillet en særlig rolle som en socialt stimulerende og musikalskdannende kulturvane i utallige sammenhænge. Dermed består der en gensidig dynamisk

institutionel relation mellem den fællessangspraksis, som enhver sangbog i princippet primært promoverer, og så den praksis at indsamle, udgive, formidle, vedligeholde og forny et bestemt repertoire af sange møntet på en særlig institutionel sammenhæng.

Det institutionelle særkende

Som institution har sangbogen en usædvanlig lang og facetteret løbebane i dansk musikhistorie.⁶ Sangbøger har medvirket til at fastholde fællessangen som en bærende institution i den kollektive, hverdagsmæssige musikudøvelse og har i den forstand været tidstypiske dokumenter for et fælleskulturelt, ofte danskhedskonstituerende erindringsgods, der har spillet en stor rolle for befolkningens selvopfattelse, hvad angår historie, geografi, natur, samfund og indbyrdes sociale relationer. Samtidig med at sangbogen derved har markeret sin status som institution, har også enkeltstående sangbøger haft institutionel status. For overskuelighedens skyld vil jeg i artiklen betegne sådanne sangbøger som *delinstitutioner*, idet de – uanset hvor unik status de end måtte have – altid er underlagt eller refererer til sangbogen som overordnet institution.

At diskutere sangbogen som institution kræver derfor i tilgift til Edgars definition ovenfor en nærmere redegørelse for, hvordan begrebet institution i denne sammenhæng bør forstås. Jeg henholder mig her til Geoffrey M. Hodgsons generelle definition, der siger, at “we may define *institutions* as systems of established and prevalent social rules that structure social interactions.” (Hodgson 2006, 2 [original kursivering]). Mere specifikt henholder jeg mig til Judah M. Cohens antagelse om, at musikalske institutioner kan være skjulte bærere af traditioner forstået som “self-effacing entities that house flexible discourses of musical preservation and practice [...]” (Cohen 2009, 308)⁷ Det er tilfældet, uagtet at begrebet institution her bliver set som en abstrakt størrelse eller som en kombineret fysisk og mental ramme for organiseret udfoldelse af musikalske aktiviteter, sådan som det er tilfældet i citatet. Endelig anvender jeg begrebet institution som betegnelse for en anerkendt og etableret immateriel kulturarv (Hastrup 2006), der er i konstant forandring, samtidig med at den er solidt forankret i en kulturel kontinuitetspraksis eller traditionsforståelse. Det er tilfældet for så forskellige nyere sangbøger som fx *Sangbogen 1-5* (1988-2017), *DGI Sangbog* (opr. 1992, seneste udgave 2016), *Det blå sanghæfte* [et officielt supplement på 17 sange til *Højskolesangbogen*] (2015), *Den nye sangskat – 225 dansksprogede sange efter 1965* (2005/2008), *100 salmer* (2016) og *Efterskolesangbogen* (2016), ligesom det også gælder for den omfattende række af skolesangbøger som fx Dansk Friskoleforenings *Dansk Skolesangbog* (6. udgave, 2010, opr. 1929).

Som institution knytter sangbogen an til nært relaterede institutioner såsom fællessangskulturen og en række etablerede sangrepertoarer eller kombinationer heraf, i en dansk sammenhæng ofte udmøntet i det på én og samme tid vage, ofte temmelig ro-

6 Der findes ikke noget systematisk katalog over danske sangbøger (inklusive vise- og salmebøger). For en gennemgang af en række væsentlige sangbøger fra 1800-tallet og frem, se Adriansen 2016. For en oversigt over væsentlige salmebøger, se Kjærgaard 2003, 580-595.

7 Gennem hele sin artikel forholder Cohen sig dog udpræget kritisk til institutionalisering som sådan (Cohen 2009) – en tilgang, som denne artikel i forhold til sangbogen som institution ikke deler.

mantiserede og reduktionistiske (Marstal 2006, 56), men alligevel på sin vis dækkende begreb 'den danske sangskat'. Forestillingen om "den folkelige danske sang" som nationalsymbol (Sass Bak 2018, 45) fik ikke mindst sit gennembrud i årene omkring 1930, i hvad der er blevet betegnet som en "næsten-sammensmeltning af den officielle skolesang og *Højskolesangbogen*" (Sass Bak 2005, 117). Derfor har især *Højskolesangbogen* i nyere tid været "normdannende for, hvad der 'i vide kredse' er blevet sunget i Danmark" (Clausen 1975, 205). Den mest kendte og anvendte del af repertoiret i *Den Danske Salmebog* er dog indiskutabelt ligeledes del af 'den danske sangskat', ligesom en stor mængde repertoier og enkeltstående sange i andre sangbøger er det.

Samtidig relaterer den enkelte sangbogs indhold sig ikke blot til dens fysiske fremtrædelses- og anvendelsesform, men tillige til dens mere eller mindre entydigt definerbare sæt af vaner, konventioner og praksisser, der kommer til live, hver gang sangene fremføres eller bliver lyttet til – det vil altså sige: når de klinger ud i rummet i en fællessangsrelateret eller medieret sammenhæng. Gennem århundreder har sangbogen som fysisk entitet i form af antologier eller sangværker derved været et integreret element i musiklivet forstået som udmøntningen af et afgrænset repertoire, som det ved hjælp af særlige kulturvaner og -normer var muligt at formidle og holde i hævd på én og samme tid som musikalsk tradition og kulturel praksis.

Tradition er et begreb, der i Tore Tvarnø Linds formulering lader sig definere som "en dynamisk proces, som præges af evig forhandling og forandring som følge af den gentagelsens nødvendighed, som sikrer, at traditionen levendeholdes." (Lind 2014, 45). Dermed er en tradition ikke statisk eller fasttømret, men relateret til en særlig modernitetsdiskurs (Lind 2014, 47-48), eftersom det 'oprindelige' ved selv århundreder gamle traditioner konstant må genforhandles, gentolkes og rekontekstualiseres for at kunne bevare sin diskursive relevans og aktualitet. Begrebet tradition skal altså forstås dels som en historiografisk praksis, der er bagudrettet ved så at sige at bygge på traditionens historiske forudsætninger, og dels som en aktuel praksis, der bygger på traditionens nutidige og fremadrettede elementer (Lind 2014, 45). Derfor kan en sangbog institutionelt set bevare 'den samme' identitet over tid og alligevel rent indholdsmæssigt forandre sig enormt. Et eksempel på dette er netop *Højskolesangbogen*: Til og med 17. udgave fra 1989 har der været et sted mellem 1700 og 1800 sange repræsenteret, hvoraf et kernerepertoire på 273 sange er gået igen fra 1. udgave i 1894 til 15. udgave i 1964 (Bak 1977, 103). Ved udgivelsen af 17. udgave i 1989 var kernerepertoiret dog faldet til 121 sange (Brunsberg 2005), hvilket understreger den markante repertoireændring, som sangbogen ikke mindst i nyere tid er undergået. I lighed med Lind pointerer David Gross i sin bog *The Past in Ruins*, at en klart accentueret relation mellem fortid og nutid er afgørende for en given traditions evne til at manifestere sig:

[t]he term 'tradition' refers to a set of practices, a constellation of beliefs, or a mode of thinking that exists in the present, but was inherited from the past. [...] A tradition, then, can be a set of observances, a collection of doctrines or teachings, a particular type of behavior, a way of thinking about the world or oneself, a way of regarding others or interpreting reality. All of these are examples of

traditions when they are active and alive in the present, even though they originated in the past. (Gross 1992, 8)

Gross definerer altså tradition som en værdibåret ramme, der kan blive udfyldt af et konkret indhold. Jeg tilslutter mig denne opfattelse med den tilføjelse, at eftersom rammen har forrang, lader selve dette indhold sig forandre endog ganske meget over tid, uden at rammen bliver kompromitteret. Så selvom både de folkelige og faglige protester i forbindelse med skiftende nye udgaver af *Højskolesangbogen* undertiden har været heftige, har bogen som traditionsforvaltende entitet alligevel altid formået at overbevise sine brugere om, at den i sidste ende kombinerede tradition og fornyelse på overbevisende vis. Sat på spidsen kan man derfor sige, at det med tiden er blevet vigtigere, at der bliver sunget, end *hvad* der konkret synges – en pointe, som også Lea Wierød Borčak berører, når hun hævder, at der i det 21. århundredes fællessangspraksis lader til at være opstået en intenderet formålsløshed eller autonomi, der delvist har afløst den formålstjenlighed, som denne praksis tidligere havde som afsæt (Wierød 2016, 20).

Sangbogen har institutionel karakter, fordi den opfylder et behov af både rituel-traditionel og æstetisk karakter. Det givne repertoire af sange, som sangbogen gør det muligt at praktisere, kan dermed være knyttet til rituelle sammenhænge som fx den kirkelige liturgi eller forsamlingshusets tradition for at indlede og afslutte aftenens program med en fællessang. Men sangbogen kan også være knyttet til en mere løsrevet æstetisk praksis som den at synge sammen med andre, alene fordi det er befordrende for fællesskabet, eller fordi det kan være livsbekræftende, ja, velgørende at gøre det.

Endvidere har sangbogen institutionel karakter, fordi dens brug ofte udmønter sig gennem netop den kulturelle og dannelsesmæssige bestræbelse, der af brugerne bliver søgt opfyldt inden for de rammer, som den selv udstikker. Endelig har sangbogen institutionel karakter, fordi den især siden omkring midten af det 19. århundrede har vist sig at være kommercielt levedygtig, enten fordi kirker, folkeskoler, højskoler, forsamlingshuse, efterskoler eller andre institutioner har indkøbt sangbøger til brug på stedet, eller fordi private har anskaffet sig sangbøger til eget brug. Til sammen gør disse forhold sangbogens institutionelle karakter indiskutabel her i det tidlige 21. århundrede, hvor udgivelserne af en lang række nyere sangbøger viser, at fællessangskulturen står stærkt i denne fase af det senmoderne, globaliserede og højteknologiske, men også æstetisk-kulturelt frisatte, nationalt identitetssøgende og værdifokuserede Danmark.

Sangbøger som delinstitutioner

Som nævnt ovenfor har også de enkelte sangbøger haft institutionel status, hvilke jeg betegner som delinstitutioner. Med dette ord forstår jeg i denne sammenhæng individuelle sangbøger, der har fyldt eller fortsat fylder op i den kollektive bevidsthed som både anvendte, autoritative og referencetunge sangbøger. Jeg vil i dette afsnit fremlægge en række bud på kriterier for, hvornår en sangbog kan siges at være en delinstitution. Kriterierne udspringer af det foregående afsnits overvejelser om sangbogens institutionelle status. Det er vigtigt at understrege, at buddene udelukkende er tentative,

idet der utvivlsomt findes talrige, komplekse og ikke altid lige gennemskuelige måder at forstå institutionsprocesserne på. Listen herunder inkluderer en række af disse bud:

1. Den pågældende sangbog skal have en forenende og samlende funktion som redskab i en specifik social praksis, hvor fællessangen står centralt som institutionaliserende element.
2. Den skal have opnået så stor en kritisk masse, at den er udbredt i centrale dele af det miljø, som kunne tænkes at gøre brug af den pågældende sangbog. Med andre ord skal den være bredt tilgængelig i de cirkler, hvor bogen kan forventes at udfylde sin funktion.
3. Den skal rumme et repertoire, som i almindelighed anses for at være alment kendt og tilgængeligt ved at have appel til mange brugere af fællessang, eller den skal som sangbog besidde den nødvendige autoritet til at kunne få nyskrevne eller glemte/ukendte sange gjort populære.
4. Den skal kunne anvendes i forbindelse med udfoldelse af gængse rammer såsom fx dagens og årets rytme, sådan at den i sådanne tilfælde rummer egnede sange som morgen- og aftensange, sange bundet til særlige aktiviteter og traditioner foruden sange, der afspejler årstidernes skiften samt – i religiøse sammenhænge – kirkelige højtider.
5. Den skal være uafsluttet og stadig 'i gang', altså være en bog, om hvilken det forventes, at der enten vil blive lavet nye, løbende udgaver, eller at allerede eksisterende udgaver vil blive suppleret af nye sangbøger inden for samme serie eller ramme – vel at mærke uden at dens navn eller konceptuelle ramme ændrer sig.
6. Den skal være genstand for kritisk opmærksomhed fra kompetent-fagligt hold, det vil sige fra fællessangsforskere, kulturforskere, musikfaglige brugere, kritikere, historikere samt for kirkelige sangbøgers vedkommende teologer.
7. Endelig skal den have været genstand for bredere formidling i form af udenomsværker, heriblandt håndbøger om de enkelte sange, bøger med korsatser eller arrangementsbøger foruden fx digitaliserede versioner af sangbogen (såsom app-versionen af *Højskolesangbogen*).

Den Danske Salmebog og Højskolesangbogen som delinstitutioner

Der findes (og har fandtes) et meget stort antal sangbøger, som har (eller har haft) status som delinstitutioner knyttet til specifikke områder eller til en kombination af områder. De tre formodentlig mest markante, anvendte og indflydelsesrige sangbøger i 1900-tallet var i kraft af deres relevans og evne til at lade sig anvende i brede kredse henholdsvis salmebogen (dvs. *Psalmebog for Kirke og Hjem* (1897/1899)),⁸ efterfulgt

8 Sidst i 1800-tallet sang de dansktalende syd for grænsen dog efter *Evangelisk-luthersk Psalmebog for de dansktalende Menigheder i Slesvig* (1884), og efter genforeningen i 1920 blev *Sønderjysk Salmebog* (1925) autoriseret. Begge bøger eksisterede altså side om side med *Psalmebog for Kirke og Hjem*. I mere verdslige sammenhænge blev først og fremmest *Den blaa Sangbog* anvendt, hvis udbredelse i Sønderjylland kan lignes med *Højskolesangbogens* i en senere tid. Bogen udkom i alt i 20 udgaver fra 1867 til 1946 (Dam-Jensen 2018, 130).

af *Den Danske Salmebog* (1953)), *Højskolesangbogen* (1894ff.) og *Arbejdersangbogen* (1926ff.). *Den Danske Salmebog* fik først denne titel ved udgivelsen af den autoriserede salmebog i 1953 (dog havde også Hans Thomissøns autoriserede salmebog fra 1569 denne titel, men stavet *Den danske Psalmebog*). Titlen blev efter nogen debat (se fx Brandt 2003) bibeholdt ved den seneste autoriserede udgave af salmebogen i 2003. *Højskolesangbogen* havde i sine første udgaver blot titlen *Sangbog*, men blev som regel kaldt *Nutzhorns Sangbog* efter højskolelæreren Heinrich von Nutzhorn, en af bogens tidlige redaktører (Bak 1977, 77). Fra og med 7. udgave (1913) fik bogen indsat et ekstra titelblad med ordene *Folkehøjskolens sangbog* (Bak 1977, 78), og fra og med 11. udgave (1926) fik den titlen *Folkehøjskolens sangbog*, inden den fra og med 15. udgave (1964) blev ændret til *Folkehøjskolens sangbog*. I daglig tale har bogen længe været benævnt som blot *Højskolesangbogen*, og udvalget bag 18. udgave (2006) tog konsekvensen heraf og gjorde det til bogens titel. *Arbejdersangbogen*, undertiden kaldet *Den røde sangbog*, nød især i 1930'erne stor udbredelse og fik desuden en markant anvendelse op gennem 1960'erne og 1970'erne med sine magtkritiske, ofte paroleagtige sange om klassebevidsthed, solidaritet og ressourcesvage befolkningsgrupper.

Alle tre sangbøger har i deres skiftende udgaver præget hverdagens kollektivt-musikalske selvudfoldelse hos millioner af danskere, og de er blevet anvendt i vidt forskellige offentlige, semioffentlige og private sammenhænge såsom valgmenigheder, faglige organisationer, partiorganisationer, arbejdspladser, undervisningsinstitutioner, spejder- og idrætsorganisationer samt folkekirken (herunder retninger og organisationer såsom Tidehverv, Indre/Ydre Mission, KFUM/K, FDF/FPF foruden en række kirkelige børne- og ungdomsorganisationer). Dermed har de tre bøger hver især nydt stor institutionel status op gennem 1900-tallet, om end med vidt forskellige virkningshistorier. *Arbejdersangbogens* betydning blev dog med tiden mindsket, i takt med at arbejderklassebegrebet med informationssamfundets fremkomst i 1980'erne blev mere diffust eller udvisket, og i takt med at forestillingen om en nært forestående revolution gled ud af den kollektive bevidsthed. Så selvom bogen fortsat eksisterer – den seneste (12.) udgave udkom i 2015 – vil jeg derfor i denne sammenhæng fokusere på udelukkende *Den Danske Salmebog* og *Højskolesangbogen* som delinstitutioner.

De to bøger har en fælles institutionaliserende karakter derved, at de begge i særlig grad er danskhedsrelaterede sangbøger, fordi de som følge af deres omfattende anvendelse bidrager til at holde et nationalt sangkorpus forstået som 'den danske sangskat' i live. Det vigtigste fællestræk for begge bøger er, at deres respektive kerne-repertoarer i de løbende udgaver af de to bøger op gennem 1900-tallet har opnået karakter af at være syntagmer, der nærmest fuldkomment har præget definitionen af, hvad denne sangskat først og fremmest består i. At dette særligt kulturelt signifikante narrativ lader til at have fået normativ karakter, kan belyses med et enkelt eksempel, nemlig forfatteren Suzanne Brøggers bemærkning i den alternative 'lovsamling' *Brøndums danske lov*. I teksten 'Danmarks Grundlov af 27. oktober 2000' skriver hun i § 2, stk. 3: "Det er ethvert barns ret at lære de danske sange i den blå og den sorte bog (*Højskole- og Salmebogen*), og det er enhver voksens pligt at lære sangene fra sig." (Brøgger 2000, 10)

Mange danskere har med jævne eller spredte mellemrum de to bøger i hænderne i kraft af de talrige sociale situationer fra bryllupper til foredrag, hvor *Den Danske Salmebog* og *Højskolesangbogen* spiller en rolle. Men faktisk er de udpræget forskellige, hvad angår indhold, opdeling, kriterier for optagelse, funktioner og historik. Hvor førstnævnte er knyttet til en luthersk fællessangstradition, konstituerer sidstnævnte en verdslig fællessangstradition i bredere kredse. Og hvor førstnævnte er underlagt kongelig autorisation og dens udgaver er et anliggende for en kirkeministerielt udpeget salmebogskommission, er sidstnævntes indhold bestemt af et udvalg nedsat af Højskoleforeningens ledelse. Endelig: Hvor førstnævnte primært finder anvendelse i forbindelse med gudstjenester og kirkelige ritualer og som bønnebog for private (salmeteksterne fungerer her som en antologi med et opbyggeligt indhold), er sidstnævnte i anvendelse på højskoler, efterskoler, seminarier, arbejdspladser og i menighedshuse.

Det var især tilfældet fra og med 13. udgave i 1939, hvor *Højskolesangbogen* fik sit egentlige folkelige gennembrud og fandt solid anvendelse uden for højskolekredse. At bogen oplevede et gennembrud netop på dette tidspunkt, forklarer Karl Bak med den omstændighed, at udgivelsen af denne udgave faldt sammen med besættelsen og den folkelige sangbølge, som især i krigens første år dermed bredte sig over hele landet (Bak 1977, 94). Forklaringen på udbredelsen kan tillige være den vedholdenhed, hvormed bogen forinden var udkommet gennem 45 år, og som stille og roligt havde konsolideret dens status som en sangbog, der på grund af sit indhold af kendte sange, heriblandt nationale sange, var særlig egnet til brug ved fællessangsrelaterede situationer også uden for højskoleverdenen. Det var her afgørende, at den musikalske fornyelse af højskolesangen i mellemkrigsårene skabte en bred, samfundsmæssig anerkendelse og inddragelse af dette repertoire i folkeskolen som del af den officielle skolesang (Sass Bak 1988, 24-25).

Forstået som delinstitutioner er *Den Danske Salmebog* og *Højskolesangbogen* altså først og fremmest væsensforskellige størrelser, der lader sig beskrive med begrebsmæssige antonymer som 'kirke-samfund', 'kristelig-verdslig', 'ritual-konvention', 'kirke-sognegård', 'højtid-hverdag'. Med andre ord er der tale om to delinstitutioner, der så at sige eksisterer i kraft af hinanden. Denne betragtning er understøttet i overskriften på et indlæg i *Kristeligt Dagblad* af biskop og medlem af salmebogskommissionen Søren Lodberg Hvas, der lyder: '*Salmebogen* og *Højskolesangbogen* er nyttige, når ordene slipper op' (Hvas 2016). Det er også tilfældet i denne betragtning af litteraturforskeren Mads Rosendahl Thomsen, som ligeledes taler ud fra det kompletterende perspektiv:

Højskolesangbogen er en meget dansk og meget traditionsrig bog, men samtidig forholder den sig åbent til dansk kultur. Hvor *Salmebogen* er mere fokuseret og dogmatisk, rummer *Højskolesangbogen* et meget bredt og smukt spektrum af sange, der på vidt forskellig vis forsøger at give mening til livet. (Mikkelsen 2014)

Endvidere spiller det ind, at de to bøgers respektive repertoarer er væsensforskellige. På det tekstlige plan gælder det, at hvor en stor del af *Højskolesangbogens* repertoire blandt andet har fokuseret på det kristne, det oplysningsmæssige, det nationale, det historiske og dansk natur, har *Den Danske Salmebog* altovervejende haft et fokus på kirkeåret,

lovprisning og liturgisk relaterede tekster, som bidrager til danskernes selvfortælling. Et eksempel på det er julen: Ifølge en undersøgelse fra 2013 af Center for Kirkeforskning synger ikke færre end 82 procent af danskerne julesalmer, mens kun 30 procent af svenskerne til sammenligning gør det samme (Henriksen 2014).

Men samtidig har *Højskolesangbogen* og *Den Danske Salmebog* haft vidt forskellige anvendelsesmuligheder i tilsvarende forskellige situationer, kontekster og udfoldelsesrum op gennem 1900-tallet på måder, der ser ud til gnidningsfrit at kunne overlappe hinanden. Det fremgår af to udsagn om hver af de to bøger. I åbningslinjerne til forordet af sin *Salmehåndbog* siger Jørgen Kjærgaard: "Salmer synges ikke kun i kirken. Også i skoler, ved møder, familiefester og sammenkomster, både glade og sorgtunge, synger man salmer. Salmer citeres i litteraturen, de bruges i undervisningen, og salmer læses derhjemme i den enkeltes stille stunder." (Kjærgaard 2003, 5) Og for en lidt ældre tids vedkommende påpeger Thomas Rørdam i bogen *Folkehøjskolen* fra 1966: "I dag bruges *Højskolesangbogen* ikke blot ved foredragsmøder i højskolekredse og forsamlingshuse. Den bruges også på gymnasieskolen, 'den sorte skole', der fra gammel tid stod højskolen fjernest, ved soldaternes civilundervisning og ved fængselsundervisningen." (Rørdam 1966, 31)

I et historisk perspektiv har de respektive repertoarer i de to bøger dog undertiden haft beslægtede anvendelser. Thomissøns salmebog fra 1569 (som skulle være i brug de næste 130 år) kom til at formulere en dansk-national kristenhed og skabte tradition for dansksproget fællessang, hvor salmen ikke blot udgjorde en liturgisk genre, men også var grundlaget for den almindelige sang i hjemmene i land og by. Op gennem 1800-tallet begyndte salmesangen at blive opfattet som en stadig mere væsentlig del af den dansk-nationale og dansksindede bevidsthed som følge af den grundtvigske ånd, som prægede kirken. Denne bevidsthed blev styrket i tiden efter 1864 og fik endnu en gang medvind i den allerede omtalte nationale vækkelse i forbindelse med besættelsen. Siden da har brugen af nationale sange i kirkelige sammenhænge – som ikke står i *Den Danske Salmebog* – bekræftet relationen mellem kirke, stat og nationalt sindelag.

Højskolesangbogen har dog siden sit omtalte gennembrud fremstået som den mest multifunktionelle af de to sangbøger, ikke mindst fordi den historisk set har været nært forbundet med en forestilling om et nationalt sangbegreb, det vil sige et korpus af sange, der gennem deres tekster beskrev og bekendte sig til dansk natur, historie, kultur og kristendom foruden "livet og kærligheden i al almindelighed" (Mikkelsen 2010) samt – mere subtilt – sindelag og væremåder.⁹ Derved har de skiftende repertoarer i de løbende udgaver af *Højskolesangbogen* været bærere af historisk betingede, danskhedsrelaterede måder at opfatte og forvalte 'den danske sangskat' på og så at sige været en danskhedsstafet, der er gået gennem adskillige generationers hænder fra sidst i 1800-tallet til i dag.

På det melodiske plan gælder det, at selvom begge bøger rummer sange og salmer fra perioden omkring år 1500 og frem, er diversiteten i stilarterne formodentlig umiddelbart mere mærkbar for nutidige brugere af *Højskolesangbogen* som følge af, at dens

9 For en kort, men informativ gennemgang af fællessangens historie med særligt hensyn til *Højskolesangbogen*, se Dam-Jensen 2006.

genremæssige omfang fra folkeviser til nyere popsange forekommer at være mere i tråd med oplevelsen af indbyrdes forskellighed hos såvel mere som mindre musikkyn-dige. Til trods for revisionerne kan *Den Danske Salmebogs* repertoire opleves som min-dre diversitært på grund af det koral-mæssige enhedspræg, som melodierne – til trods for deres indbyrdes mangfoldighed (se hertil Brinth et al. 2007, 80-82) – giver indtryk af at have som følge af at være altovervejende tilrettelagt for orgel til kirkelig brug.

Alligevel er der en markant fællesmængde mellem de to bøger i form af de salmer, som *Højskolesangbogen* har optaget, og som altovervejende også kan findes i *Den Danske Salmebog*. Selvom der lige siden den første udgave af *Højskolesangbogen* (1894) har været en løbende diskussion om, hvorvidt der overhovedet skulle medtages salmer i bogen (Bak 1977, 73), er der nemlig i den seneste udgave medtaget ikke færre end 161 numre i temaregistret over salmer (Brunsbjerg et al. (red.) 2006, u.s.), hvoraf 150 (altså omkring en fjerdedel af bogens samlede repertoire) også står i *Den Danske Salmebog* (Balslev-Clausen (u. å.)). Tallet understreger den stærke affinitet mellem de to bøger, samtidig med at *Højskolesangbogen* dermed fremstår som *Den Danske Salmebogs* forlængede arm udi de verdslige fællessangssammenhænge, hvor den selv kun sjældent finder anvendelse.

Selvom denne relation skyldes et aktivt tilvalg fra de skiftende redaktioner bag *Højskolesangbogen*, kan bogen med sit store salmekorpus give indtryk af at være underlagt salmebogens autoritet. Det har den historiske forklaring, at højskolebevægelsen og dens praksisgrundlag historisk set var funderet på et kristent grundlag og derfor også inkluderede salmer i fællessangen. Det store antal salmer bidrager derved unægtelig til at understrege det luthersk-evangeliske fundament, som i sig selv er udtryk for højskolebevægelsens anknævn til folkelig dannelse og læring for landbokulturens unge i et kristent perspektiv. Det kan læses som en symbolsk understregning af dette forhold, at *Højskolesangbogen* åbner med C.E.F. Weyse og N.F.S. Grundtvigs 'Den signede dag' (1826), som også forefindes i *Den Danske Salmebog*.

Kirkesangbogen og dens relation til Den Danske Salmebog og Højskolesangbogen

Efter at have beskrevet baggrunden for sangbogsinstitutionens status i det tidlige 21. århundrede samt at have fremlagt en række kriterier for dens løbende institutionalisering, vil jeg sætte fokus på *Kirkesangbogen* (Nøjgaard et al. (red.) 2017a) og de overvejelser, der gik forud for dens udgivelse. *Kirkesangbogen* blev i efteråret 2013 sat i værk på foranledning af biskop Peter Skov-Jakobsen, eftersom Københavns Stiftsudvalg ønskede en udgivelse af nye salmer for folkekirken (foranlediget af en brugerundersøgelse fra 2012, som havde dokumenteret en stor efterspørgsel)¹⁰ og på baggrund af et forslag betitlet *Nye salmer og åndelige sange* til brug i folkekirken (Nøjgaard et al. (red.) 2017b, 8). Den redaktion, som efterfølgende blev nedsat, fik til opgave at udarbejde et uautoriseret supplement til *Den Danske Salmebog* til udgivelse på Det Kgl. Vajsenhus' Forlag med fokus på først og fremmest nyere og nyskrevne salmer og sange, som

10 Se hertil <https://kirkenikh.dk/gudstjenesteundersogelse-i-koebenhavns-stift>, tilgået den 29. november 2017. Undersøgelsen er analyseret i Enggaard og Nøjgaard, red. (2018).

kunne udgøre et alternativ til det eksisterende repertoire for kirkeligt brug. Ifølge det interne kommissorium (se note 2) var formålet med *Kirkesangbogen*

at fastholde og videreføre den særlige danske salmetradition og at virke til en genopdagelse og styrkelse af den kirkelige fællessangs betydning. Gennem nyere musikalske udtryk og et nutidigt sprog skal *Kirkesangbogen* imødekomme og formidle det 21. århundredes kirke- og kulturliv – i dialog med ældre salmetraditioner.

Kirkesangbogen rummer 229 salmer og sange til brug i og uden for kirken, hvoraf omkring 75 af salmerne og sangene på redaktionens opfordring er skrevet direkte til bogen. I pressemeddelelsen vedrørende bogens udgivelse kaldte Det Kgl. Vajsenhus' Forlag den et supplement til *Den Danske Salmebog* med den ambition "at fremme sangglæden og forny, styrke og videreføre den danske fællessangstradition" og med et formål om at "opfylde behovet for et større og bredere repertoire i de danske kirker."¹¹ Bogens titel indrammer denne flertydighed, som også er del af dens sigte: at den ikke blot indeholder salmer, men også sange.¹² Desuden sender bogtitlen et signal om, at bogen ikke blot kan betragtes som en sangbog for kirken ('kirke-sangbogen'), men også som en bog for kirkesang ('kirkesang-bogen'). Derudover sender titlen et signal om, at mødet mellem et kristent og et verdsligt repertoire kan foregå med en særlig synergi for øje. Dertil kommer endnu en overvejelse, nemlig at titlen er mundret-uformel og desuden følger en gængs tradition for at benytte andenleddet '-sang-bogen'. Det kendes fra så forskellige sangbøger som fx *Soldater-Sangbogen* (1901ff.), *Dansk Skolesangbog* (1929ff.), *Ældre-sangbogen* (1989ff.), *Efterskolesangbogen* (2016) og *Højskolesangbogen*. Endelig er titlens anvendelse af førsteleddet 'kirkesang' i tråd med N.E.S. Grundtvigs anvendelse af dette ord, sådan som det flere gange sker i hans prosaforfatterskab forstået som synonym for ordet 'salme' (Wierød 2014, 253). At anvende ordet 'kirkesang' fremfor 'salme' begrundede Grundtvig med, at salmegenren først og fremmest var brugsorienteret (Wierød 2014, 254), hvilket ligeledes flugter med intentionerne bag titlen.

Relativt tidligt i redaktionsarbejdet stod det klart, at *Kirkesangbogen* lod sig opfatte og *frame* som formuleringen af en tredje vej mellem eller måske endda uden om *Den Danske Salmebog* og *Højskolesangbogen* som et både repertoire- og praksismæssigt alternativt bud på det 21. århundredes fællessangstradition i forhold til, hvordan verdslig og kirkelig sang i kombination med hinanden kunne videreføres. Denne bestræbelse var en konsekvens af det redaktionelle udgangspunkt, at sange i visse kontekster kan anvendes som

11 Citeret efter <http://www.dendanskesalmebog.dk/media/Kirkesangbogen%20Pressemeddelelse%20maj%202017.pdf>, tilgået den 5. november 2017.

12 Af hensyn til brugsanvendelsen ved kirkelige handlinger var det nødvendigt, at redaktionen entydigt afgjorde, hvorvidt der var tale om en salme eller en sang for hvert enkelt nummers vedkommende. Derfor er der ud for hvert af numrene i sangbogen markeret, om der er tale om det ene eller det andet. Af bogens i alt 237 numre fordelt på 229 forskellige tekster er der et salmekorpus på 151 salmer (alle defineret ved at være strofiske, musikbårne 'samtaler med Gud'), mens der er et sangkorpus på 86 sange (som alle må betegnes som åndelige sange, og hvoraf flere unægtelig har salmekarakter). For en ældre, informativ og noget vidtløftig definition på salmebegrebet, se Borup Jensen 1972. For en noget kortere, koncise definition, se Skyum-Nielsen 2014, 16-17.

salmer, ligesom det omvendte er tilfældet. Dermed var det – i lighed med *Den Danske Salmebog* og *Højskolesangbogen* – *Kirkesangbogens* hensigt at videreføre og repræsentere "en levende sangtradition, hvor der løbende gives plads til nykomponerede sange og/eller nye melodier til allerede eksisterende tekster i sangbogen, som lever op til kravene om kvalitet, brugsværdi samt ikke mindst egnethed til fællessang" (Marstal 2000, 42).

Her spiller det ind, at der i *Kirkesangbogen* er medtaget adskillige *co-writes*, det vil sige salmer eller sange, hvor to eller flere personer skriver tekst, musik eller begge dele på samme tid – en praksis, som især kendes fra rock, pop og singer/songwriter-musik. Det indgik i overvejelserne, at *oplevelsen* af sangene kan have en salmemæssig karakter under udfoldelsen, hvorved også musikalske og stemningsmæssige kriterier influerer på definitionsgraden snarere end blot det gængse tekstlige kriterium. Som det endvidere hed i det interne kommissorium for *Kirkesangbogen*, tog redaktionen udgangspunkt i "den opfattelse, at såvel kirkelige som alment kulturelle tekster og melodier kan formidle kristendommen og den kristne tro."

Kirkesangbogen lægger sig op ad *Den Danske Salmebog* på en række områder, som her vil blive listet i punktform. Det gælder, at *Kirkesangbogen*

- a) tager afsæt i den luthersk-evangeliske kirke;
- b) begynder med nummer 792 og altså fortsætter, hvor *Den Danske Salmebog* med sine 791 numre slipper (i lighed med fx salmetillægget *100 salmer* (2016), der begynder ved nummer 800);
- c) er udgivet af Bibelselskabet på vegne af Det Kongelige Vajsenhus' Forlag, det vil sige det forlag, som har hævdvunden ret til at udgive folkekirkens autoriserede salmebøger;
- d) har medtaget salmer og sange, som i to af bogens fire hovedafsnit dækker dels kirkeåret i sin helhed, dels liturgiske funktioner som dåb og nadver;
- e) inkluderer tekster og melodier af en række af de mest kanoniserede digtere og komponister i *Den Danske Salmebog* fra B.S. Ingemann og H.A. Brorson til C.E.F. Weyse og Carl Nielsen.

Men samtidig adskiller *Kirkesangbogen* sig markant fra *Den Danske Salmebog* derved, at den

- a) rummer en stor mængde nyskrevne salmer, som afstår fra at have et konkret dogmatisk tekstligt indhold (om end flere salmer fastholder salmernes dogmatik udtrykt i et erfaringsnært, ikke-dogmatisk vokabularium);
- b) rummer en stor mængde verdslige sange;
- c) medtager en stor mængde sange skrevet i et populærmusikalsk idiom;
- d) indeholder tekster på andre sprog end dansk (engelsk, latin, norsk, svensk);
- e) ikke rummer bønner, kirkelige ritualer, bibelord m.v.

Tilsvarende lægger *Kirkesangbogen* sig op af *Højskolesangbogen* derved, at den

- a) har et luthersk-evangelisk fundament (jf. ovenfor) og rummer både sange og salmer;

- b) har medtaget omkring 35 sange fra det repertoire, der i mange år er blevet opfattet som kernerepertoiret i *Højskolesangbogen* skrevet i perioden ca. 1910-1930, foruden nogle få tekster derfra, som her har fået nye melodier;
- c) har medtaget et mindre korpus af engelsksprogede salmer og sange;
- d) har medtaget morgen- og aftensange samt årstidssange foruden folkevisemelodier;
- e) har medtaget sange med et specifikt danskhedsrelateret betydningsindhold;
- f) inkluderer skandinaviske sange, dog altovervejende i oversat form.

Kirkесangbogen adskiller sig samtidig fra *Højskolesangbogen* derved, at den

- a) ikke har medtaget tyske sange og kun rummer to originalsange på et nordisk sprog;
- b) har et substantielt mindre eksplicit danskhedsrelateret indhold (bortset fra enkelte ældre, kendte fædrelandssange);
- c) har et vedholdende fokus på et populærmusikalsk repertoire – heriblandt ældre, kendte sange foruden nye sange skrevet i et singer/songwriterbaseret idiom.

Endelig adskiller *Kirkесangbogen* sig fra både *Højskolesangbogen* og *Den Danske Salmebog* derved, at den

- a) er et supplement til en primært kirkelig sangtradition, som i forvejen eksisterer;
- b) har et substantielt mindre omfang: Hvor *Kirkесangbogen* har 229 (plus 8) numre med i alt 237 melodier, har *Højskolesangbogen* 572 (plus 34) numre med i alt 606 melodier, og *Den Danske Salmebog* 791 (plus 104) numre med i alt 588 melodier (dog har alle salmetekster frit melodivalg). Tallet i parentes angiver alternative b- og c-melodier i det omfang, de optræder i de tre sangbøger;
- c) i visse tilfælde afstår fra at bruge den strofiske form, som kendetegner *Højskolesangbogen* og er særligt udpræget i *Den Danske Salmebog*, til fordel for den binære vers/omkvæd-baserede form, der kendes fra britisk-amerikansk pop og rock siden sidst i 1950'erne i to varianter: dels med identisk tekst, dels med varierende grader af forskellig tekst i de melodisk ens omkvæd;
- d) anvender en harmonik, som til en vis grad adskiller sig fra *Højskolesangbogen* og i særdeleshed fra *Den Danske Salmebog* med en regelmæssig anvendelse af akkordtyper som sus-akkorder, mol7-akkorder, add9-akkorder foruden dronebase-rede sange, hvor den harmoniske ledsagelse består af en gentagen, tom kvint, samt en del nyskrevne sange, der harmonisk slutter åbent på dominant- og ikke tonika-akkorder;
- e) har en noget 'mørkere' grundstemning ved at rumme molmelodier for omkring 46 procent af melodiernes vedkommende, mens tallet for *Den Danske Salmebog* er omkring 28 procent og tallet for *Højskolesangbogen* omkring 15 procent¹³ – uden at der dog eksplicit blev arbejdet ud fra noget redaktionelt kriterium i denne retning;

13 I denne optælling er der med 'mol' ikke blot tale om dur/mol-tonale molmelodier, men også om melodier i molrelaterede kirketonearter (dorisk, æolisk) samt om molpentatone melodier. Tilsvarende er der inden for kategorien 'dur' medtaget melodier i durrelaterede kirketonearter (ionisk, frygisk, lydsk, mixolydisk) samt durpentatone melodier.

- f) genindsætter *den åndelige sang* som kategori i dansk sangbogskultur, forstået som en mediering af salmen og sangen, hvorved bogen i forhold til det kristelige repertoire udgør en mere uformel og udogmatisk ramme, mens den i forhold til det verdslige repertoire er højstemt og møntet på eftertanke. Begrebet 'åndelig sang' er en fællesbetegnelse for sange med religiøst indhold, som har været i anvendelse siden reformationen. Martin Luther kaldte salmer for 'åndelige viser' (Brinth et al. 2007, 26), og senere er udtrykket anvendt i talrige sammenhænge, heriblandt i titler på sangantologier med tekster og melodier af fx N.F.S. Grundtvig (*Psalmer og aandelige Sange*, bd. I-V, 1868-1881) og Carl Nielsen (fx *Salmer og aandelige Sange*, 1919).

Det kan tilføjes, at *Kirkesangbogen* lader sig opfatte som en potentiel delinstitution, som – i så fald formodentlig i selskab med andre, fremtidige sangbøger – har mulighed for at udfordre den institutionelle dominans, som *Den Danske Salmebog* og *Højskolesangbogen* i en særlig historisk symbiose med hinanden hidtil har udgjort. Dog har *Kirkesangbogen* næppe det samme gavemæssige potentiale som disse sangbøger, hvilket modarbejder denne bestræbelse – *Den Danske Salmebog* er traditionelt blevet givet i dåbs- eller konfirmationsgave, og *Højskolesangbogen* har været en obligatorisk anskaffelse for efterskole- og højskoleelever gennem mange generationer.

Tre måder at praktisere institutionalisering på i Kirkesangbogen

Kirkesangbogens delinstitutionelle udfordringer og potentialer har at gøre med, at den bidrager til at fastholde sangbogsinstitutionens indiskutable betydning også i det 21. århundrede, men samtidig anviser nye måder at praktisere denne institutionalisering på:

- a) For det første bringer den et stort populærmusikalsk repertoire i spil (med bidrag af en række etablerede sangskrivere). Den populærmusikalske diskurs, som siden omkring 1970 har præget flere af markedets mest markante sangbøger – heriblandt *555 sange* (1972), *151 sange* (1982) og *Sangbogen* (1988ff.) – er kun i begrænset grad repræsenteret i *Højskolesangbogens* seneste tre udgaver fra henholdsvis 1974, 1989 og 2006, ligesom den er fraværende i 2003-udgaven af *Den Danske Salmebog*.¹⁴ Det er spørgsmålet, hvorvidt sangbøger i de kommende årtier kan være toneangivende uden at inddrage et populærmusikalsk repertoire, når dette repertoire allerede længe har været et primærrepertoire for mange. Repertoiret er altså væsentligt at medtage, fordi fortroligheden med og kendskabet til det for mange vil være større, end hvad der gælder for andre repertoarer, og fordi især den musikalske praksis, som er knyttet til populærmusik, kan opleves som lettere at skulle forholde sig til end højskolesang- og salmebogstraditionernes repertoarer.

Kirkesangbogens fokus på populærmusikalsk repertoire var en del af hele idéen med projektet: at inkludere allerede eksisterende samt nyskrevet populær-

14 For en analyse af samt oversigt over populærmusikalske versioneringer (Rørdam Larsen 1994, 174) og musikalske opdateringer af sange fra *Højskolesangbogen* siden 1970'erne, se Marstal 2000.

musikalsk materiale, som kunne udgøre et alternativ til kirkesangen, og desuden inkludere sange, der relaterer sig til det senmoderne menneskes erfaringshorisont. Det lykkedes redaktionen at fastholde denne bestræbelse, blandt andet fordi en lang række sangskrivere besvarede redaktionens henvendelser om at bidrage til bogen positivt.

Hvad angår det repertoire, som genremæssigt befinder sig inden for områderne pop, rock, indie eller singer/songwriter-musik, tegner *Højskolesangbogen* sig for skønmæssigt omkring 30 sange (ca. 5 procent af bogens indhold), hvortil kommer 14 af de 17 sange, der indgik i tillægget til *Højskolesangbogen* kaldet *Det blå sanghæfte* (2015). For *Den Danske Salmebogs* vedkommende er tingene ikke entydige, eftersom opfattelsen af begrebet 'rytmisk kirkemusik' lader til at være flydende. Men der er tale om en formodentlig lille gruppe salmer, som kom til som følge af det arbejde, der siden 1980'erne er pågået for at inkludere tilgange hentet fra den rytmiske musikkultur i omgangen med salmer (se hertil fx Kjærgaard 1993, 90-94), og som ikke mindst dannelsen af FRIK (Forum for Rytm i Kirken) i 1987 var et udtryk for. I forhold hertil tegner *Kirkesangbogen* inden for de populære musikalske genrekomplekser sig for omkring 75 nyskrevne og allerede eksisterende sange og salmer (ca. 32 procent af bogens indhold), hvoraf en lang række af disse bidrag som allerede nævnt er co-writes – en mulighed, der i øvrigt så godt som ikke er benyttet i hverken *Højskolesangbogen* eller *Den Danske Salmebog*. Sangbogen som fænomen har vist sig at være attraktiv for populære musikalske bidragsydere, en tendens, som kan tænkes at blive endnu mere forstærket fremover som følge af, at pladesalget stort set er erstattet med digitale musikabonnementer og streamingtjenester, og af konkurrencen med mange millioner andre sange på disse streamingtjenester. En konsekvens af den digitale musikrevolution er derfor, at sangbogen som bærer af og medieringsform for nyskrevne såvel som ældre sange har fået en mere markant betydning på autorniveau.

- b) For det andet har *Kirkesangbogen* en mindre ulige kønsmæssig repræsentation. I forhold til køn har *Højskolesangbogen* blot ca. 4 procent kvindelige tekstforfattere og ca. 2,5 procent kvindelige komponister/sangskrivere, mens tallene for *Den Danske Salmebog* er henholdsvis ca. 3,5 og ca. 2 procent. For *Kirkesangbogen* er tallene henholdsvis ca. 36 procent og ca. 17 procent.¹⁵ Tilsvarende er antallet

15 Metodisk er tallene fremkommet således: 1) Når der er tale om dobbelt- eller triplemelodi, angivet som henholdsvis 'a', 'b' og 'c' efter det pågældende nummer, eller når samme melodi anvendes til forskellige tekster, tæller teksten hhv. melodien to/tre gange. 2) Alle traditionelle tekster og/eller melodier, hvor tekstforfatteren og/eller komponisten er ukendt, er fraregnet optællingen. 3) Ved tekster og/eller melodier med flere bidragsydere (fx ved omarbejdelser eller andre former for bearbejdelser) tæller disse kun med som én person. Hvis der er tale om to personer af hver sit køn, tæller de dog som en halv hver. 4) Ved bearbejdelser af folkemelodier og lignende har forlæggets karakter været afgørende for, hvorvidt krediteringen af melodien har været anonym eller af en navngiven person. 5) Hvor der er tale om tekstlige eller musikalske bearbejdelser af en navngiven person, er personen medregnet i statistikken. NB: Så vidt vides er ingen bidragsydere til sangbøgerne ikke-binære personer, hvorved alle kan identificeres som enten kvinder eller mænd.

af sange med både tekst og musik af kvinder ca. 1 procent i *Højskolesangbogen* og 0 procent i *Den Danske Salmebog* mod ca. 12 procent i *Kirkesangbogen*. Det skyldes, at redaktionen har haft særlig opmærksomhed på den historiske kønsubalance på sangområdet. Hvad angår etnicitet har *Kirkesangbogen* i lighed med *Den Danske Salmebog* og *Højskolesangbogen* dog et markant fravær af herboende bidragsydere af anden etnisk herkomst end dansk, bortset fra især de tyske komponister, som fra sidst i 1700-tallet og et stykke ind i 1800-tallet trods periodens dansk/tyske spændinger var virksomme i Danmark.

- c) Endelig griber *Kirkesangbogen* for det tredje tilbage til den ældre kategori *åndelig sang* ved at foreslå en ændret relation for det binære begreb salme/sang: Hvor salmerne formidles i en mere uformel kontekst, bliver sangene formidlet i en mere højstemt kontekst. Dermed anviser bogen nye muligheder for at italesætte det kristne på måder, der rummer plads til en praksis, hvor det kristne inden for samme sangbogsramme kan være enten eksplicit, underforstået eller – måske – helt uden betydning. I den forstand kan bogen give plads til en øget fleksibilitet i forhold til afsyngelsen af salmer og sange, hvor flertydighed er prioriteret over entydighed, og hvor kontekst er prioriteret over formålsbestemthed.

Konklusion

Undersøgelsen af sangbogsinstitutionens status i det tidlige 21. århundrede viser, at *Den Danske Salmebog* og *Højskolesangbogen* markant tegner området. Men området kan suppleres og udfordres af sangbøger, der ligeledes har markant institutionel forankring og samtidig peger på andre repertoarer og andre måder at forvalte dette repertoire på. Det forbliver indtil videre åbent, hvorvidt *Kirkesangbogen* anviser nye måder at bringe et sangrepertoire i spil på, hvor et tredje rum imellem det kristelige og det verdslige bliver etableret, og den kan have potentiale til at opnå institutionel status på måder, der vil kunne matche den ene eller begge af de to andre bøger som et nødvendigt og væsentligt supplement. Det kunne skyldes bogens fokus på et populærmusikalsk repertoire, på kønsmæssig repræsentation som kvalitetsparameter samt på genindsættelsen af den åndelige sang som kategori. Dermed formulerer bogen et bud på en traditionsforvaltning i spændingsfeltet mellem en dansk sangkultur og en domesticeret populærmusikkultur, med den fællessangstradition som ramme, som *Den Danske Salmebog* og *Højskolesangbogen* er så essentielle eksponenter for.

Hvorvidt inddragelsen af ændrede sangmæssige indholdskriterier som dem, *Kirkesangbogen* eksemplificerer, kan medvirke til at give denne såvel som andre nye og fremtidige sangbøger mulighed for at udfordre *Den Danske Salmebog* og *Højskolesangbogens* dominerende status, må tiden vise. Det samme gælder spørgsmålet om, hvorvidt de to sangbøger vil ændre institutionel status som følge af andre sangbøgers fremkomst, sådan at der kan opstå en mere dynamisk og mindre hierarkisk fællessangskultur, hvor *Den Danske Salmebog* og *Højskolesangbogen* indgår mere ligeværdigt med andre sangbøger. Det forudsætter dog, at der i de kommende årtier udkommer

relevante og gennemarbejdede bud på nye sangbøger, som kan udfolde sig inden for etablerede (eller endnu ikke opståede) institutionelle rammer, og som indeholder sange, der enten allerede er alment kendte eller bliver det med de pågældende sangbøgers udbredelse og anvendelse.

Sagt på en anden måde: Det ville måske være et noget konservativt perspektiv for den danske fællessangstraditions videre udvikling og udtryk, hvis *Den Danske Salmebog* og *Højskolesangbogen* – deres institutionelle og tekstlig-musikalske kvaliteter til trods – skulle lykkes med at fastholde deres respektive institutionelle særpositioner og den deraf følgende synergi mellem dem op gennem resten af det 21. århundrede, uden selskab fra nyere sangbogs-delinstitutioner. Derfor er der brug for en udfordring af disse positioner – en bestræbelse, som det ikke kan udelukkes, at kommende udgaver af de to sangbøger med tiden selv vil kunne bidrage til gennem en nytænkning af deres institutionsmæssige kriterier og værdigrundlag. For som Lea Wierød minder om i afslutningen af en artikel med den retoriske titel 'Samme sang som i tusind år?' om fællessangens funktion i dag: "Fællessang er en smidig udtryksform." (Wierød 2018, 227).

Referencer

- Adriansen, Inge. 2016. "Brug af sange i nationsopbygningen." In *Hjertesproget. 16 forsknings- og praksisbaserede studier af sangens egenskaber, vilkår og virkning*, redigeret af Stine Isaksen og Peter Frost, 27-52. Herning: Sangens Hus.
- Anderson, Benedict. 1983. *Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Bak, Karl. 1977. *Højskolesangbogens historie. Et bidrag til den grundtvigske folkehøjskoles historie*. Odense: Gyldendalske Boghandel/Nordisk Forlag A/S.
- Balslev-Clausen, Peter. u.å. "Salmer og åndelige sange i folkelige sangbøger." [Selvstændigt baggrundsmateriale til: *Salmesang. Grundbog i hymnologi*, redigeret af Peter Balslev-Clausen og Hans Raun Iversen. København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag, 2014.] http://teol.ku.dk/cfk/dokumenter/PBC_Salmerne_i_folkelige_sangboger.pdf, tilgået 13. november 2017.
- Borup Jensen, Thorkild. 1972. "Hvad er en salme? Forsøg på en genrebestemmelse." In *Salmen som lovsang og litteratur*, bd. I., redigeret af Thorkild Borup Jensen og K.E. Bugge, 9-62. København: Gyldendal.
- Brandt, Asger. 2003. "Salmebogens forløsning." *Kristeligt Dagblad*, den 2. juni 2003.
- Brinth, Ole, Helle Christiansen, Henrik Christiansen og Marianne Christiansen, red. 2007. *Højmessen i den danske folkekirke. Liturgisk Håndbog I*. København: Forlaget ANIS [opr. 2005].
- Bruford, Bill. 2018. *Uncharted. Creativity and the Expert Drummer*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Brunsbjerg, Ole. 2005. "Den danske sang lever." *Kristeligt Dagblad*, den 5. december 2005.

- Brunsbjerg, Ole et al., red. 2006. *Højskolesangbogen*. 18. udgave. København: FFD's Forlag.
- Brøgger, Suzanne. 2000. "Danmarks Grundlov af 27. oktober 2000." In *Brøndums Danske Lov* redigeret af Maiken T. Derno et al., 9-21. København: Brøndums Forlag.
- Clausen, Karl. 1975. *Dansk folkesang gennem 150 år*. København: Tinglesti Forlag [opr. 1958].
- Cohen, Judah M. 2009. "Music Institutions and the Transmission of Tradition." *Ethnomusicology* 53/2, 2009, 308-325.
- Dam-Jensen, Elsemarie. 2006. "Fællesangens historie." In *Sanghåndbogen. En præsentation af sangen i Højskolesangbogens 18. udgave*, redigeret af Karen Bjerre, 9-17. København: FFD's Forlag.
- Dam-Jensen, Elsemarie. 2018. "'Det farligste agitationsmiddel, danskerne ejer'. Sangbogshistorie i Sønderjylland fra *Den blaa Sangbog* til i dag." In *Fællessang og fællesskab. En antologi*, redigeret af Stine Isaksen, 129-144. Herning: Sangens Hus.
- DiMaggio, Paul J. og Walter W. Powell. 1991. "Introduction." In *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, redigeret af Paul J. DiMaggio og Walter W. Powell, 1-38. Chicago: University of Chicago Press.
- Edgar, Andrew. 1999. "Institution." In *Key Concepts in Cultural Theory*, redigeret af Andrew Edgar og Peter Sedgwick, 194. London and New York: Routledge.
- Enggaard, Nete Helene og Rasmus Nøjgaard, red. 2018. *Tradition og fornyelse. Teologiske perspektiver på gudstjeneste og liturgi*. København: Eksistensen.
- Gross, David. 1992. *The Past in Ruins. Tradition and the Critique of Modernity*. Amherst: The University of Massachusetts Press.
- Hastrup, Kirsten. 2006. "Den uhåndgribelige kulturarv – en konvention til debat." In *Begrebet immateriel kulturarv*, redigeret af Kirsten Hastrup et al., 7-15. Udgivet af Kulturministeriets Forskningsudvalg. København: Kulturministeriet.
- Henriksen, Johannes. 2014. "Salmesang er motoren i dansk kulturkristendom." *Kristeligt Dagblad*, den 12. december 2014.
- Hodgson, Geoffrey M. 2006. "What Are Institutions?" *Journal of Economic Issues* 40/1, 2006, 1-25.
- Hvas, Søren Lodberg. 2016. "Salmebogen og Højskolesangbogen er nyttige, når ordene slipper op." *Kristeligt Dagblad*, den 16. februar 2016.
- Kjærgaard, Jørgen. 1993. *Du blandt vore lovsange bor... Hvad skal den danske kirke synge i det 21. århundrede?* Aarhus: Tuxedo Grafisk.
- Kjærgaard, Jørgen. 2003. *Salmehåndbog. Bd. I: Salmehistorie*. København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.
- Lind, Tore Tvarnø. 2014. "Tradition som musikalsk erindringspraksis." *Danish Musicology Online*, 2014, 43-61.
- Marstal, Henrik. 2000. "Er lyset for de lærde blot? Mathias Grips opdateringer af Højskolesangbogen og fællessangstraditionens status i dagens Danmark." *Musik & Forskning* 26, 2002, 37-60.
- Marstal, Henrik. 2006. *Sange fra glemmebogen – eller huskekager fra fortiden? Forvaltninger af traditionelle sangrepertoarer i dansk rock fra omkring årtusindeskiftet*. København: Københavns Universitet [upubliceret ph.d.-afhandling].

- Mikkelsen, Morten. 2010. "Højskolesangbogens røde lillesøster." *Kristeligt Dagblad*, den 23. april 2010.
- Mikkelsen, Morten. 2014. "Den danske sangskat er årtiets bogsucces." *Kristeligt Dagblad*, den 21. juni 2014.
- Nøjgaard, Rasmus et al., red. 2017a. *Kirkesangbogen*. København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.
- Nøjgaard, Rasmus et al., red. 2017b. "Forord." *Kirkesangbogen*. København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag, 7-9.
- Rørdam, Thomas. 1966. *Folkehøjskolen*. København: Det Danske Selskab.
- Rørdam Larsen, Charlotte. 1994. "Dansk rock fra plagiat til KOPY." *Cæcilia. Årbog 1994*, 135-199.
- Sass Bak, Kirsten. 1988. "Folkemusik og musikvidenskab." In *Otte ekkoer af musikforskning i Århus*, redigeret af Bo Marschner og Carl Christian Møller, 21-61. Aarhus: Aarhus Universitet.
- Sass Bak, Kirsten. 1993. *Om at løfte en arv ... 'Århus-linien' i dansk sanghistorie efter Karl Clausen [= da capo 8]*. Århus: Musikvidenskabeligt Institut, Aarhus Universitet.
- Sass Bak, Kirsten. 2005. "Fællessang og danskhed." In *Musik og danskhed. Fem faglige bidrag til debatten om danskhed*, redigeret af Jens Henrik Koudal, 100-122. København: C.A. Reitzels Forlag.
- Sass Bak, Kirsten. 2018. "Fællessangstraditioner i Danmark ca. 1780-1960." In *Fællessang og fællesskab. En antologi*, redigeret af Stine Isaksen, 15-48. Herning: Sangens Hus.
- Skyum-Nielsen, Erik. 2014. "Salmen som genre." In *Salmesang. Grundbog i hymnologi*, redigeret af Peter Balslev-Clausen og Hans Raun Iversen, 15-26. København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.
- Svendsen, Erik. 2014. "Den Danske Salmebog (2002)." In *Salmesang. Grundbog i hymnologi*, redigeret af Peter Balslev-Clausen og Hans Raun Iversen, 258-270. København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.
- Svendsen, Normann Erik et al., red. 2003. *Den Danske Salmebog*. København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.
- Tamm, Ditlev. 2016. *Kulturarven og dens retlige beskyttelse*. København: Jurist- og Økonomiforbundets Forlag.
- Tedlock, Barbara. 1991. "From Participant Observation to the Observation of Participation: The Emergence of Narrative Ethnography." *Journal of Anthropological Research* 47 (1), 69-94.
- Wierød, Lea. 2014. "Kirkesangen." In *Ved lejlighed – Grundtvig og genrerne*, redigeret af Sune Auken og Christel Sunesen, 252-275. København: Forlaget Spring.
- Wierød, Lea. 2016. "Sangkultur idag: Fra samfundstjeneste til autonomi." In *Hjertesproget: 16 forsknings- og praksisbaserede studier af sangens egenskaber, vilkår og virkning*, redigeret af Stine Isaksen og Peter Frost, 19-26. Herning: Sangens Hus.
- Wierød, Lea [Lea Wierød Borčak]. 2018. "Samme sang som i tusind år? Om den danske fællessangs funktion i dag." In *Fællessang og fællesskab. En antologi*, redigeret af Stine Isaksen, 217-228. Herning: Sangens Hus.